

SUDĖTINĖS PRIJUNGIAMOSIOS LAIKO KONSTRUKCIJOS SENUOSIUOSE LIETUVIŲ KALBOS RAŠTUOSE

L. DROTVINAS

Senųjų lietuvių kalbos raštų sudėtinės prijungiamosios laiko konstrukcijos šiame darbe yra klasifikuojamos pagal šalutinio sakinio tarinių reiškimo būdus. Tuo pagrindu išskiriamos yra 5 pagrindinės laiko konstrukcijų grupės (pagal 4 tiesioginės nuosakos laikų formas ir vientisinę tariamosios nuosakos formą šalutiniame sakinyje). Smulkiau šios grupės skirstomos pagal prijungiamuosius jungtukus, pagrindinio sakinio tarinių formas, atskirų sakinių eilės tvarką, jų prasmę ir kai kuriuos laiko aplinkybinius žodžius. Priklausomai nuo tarinių formų koreliacijų (derinių) ir prijungiamųjų jungtukų gali būti šie pagrindiniai veiksmų laiko santykiai tarp šalutinio ir pagrindinio sakinių tarinių: 1) abu veiksmai vyksta kartu, 2) šalutinio sakinio veiksmas įvyksta prieš pagrindinio sakinio veiksmą, 3) pagrindinio sakinio veiksmas įvyksta prieš šalutinio sakinio veiksmą.

Tuo būdu šios klasifikacijos dėka sudėtinių prijungiamųjų laiko konstrukcijų apžvalgoje yra nagrinėjami šie klausimai: 1) veiksmožodžio laikų ir nuosakų vartosenos dėsningumai šalutiniame ir pagrindiniame sakiniuose; 2) šalutinio ir pagrindinio sakinių veiksmų laiko santykių priklausomybė nuo tarinių formų ir prijungiamųjų jungtukų bei kitų išraiškos priemonių; 3) veiksmožodžio laikų (nuosakų) tiesioginės ir netiesioginės, perkeltinės reikšmės (absoliutinis ir santykinis laikas).

I. Laiko konstrukcijos su esamuoju laiku šalutiniame sakinyje. Laiko konstrukcijų, kurių šalutinio sakinio tariniai išreikšti esamuoju laiku, pagrindiniame sakinyje esti dažniausiai taip pat esamasis laikas; be to, pagrindiniame sakinyje gali būti būtasis kartinis ar būsiamasis laikai, liepiamoji bei tariamoji nuosakos (vientisinės formos).

Kadangi esamojo laiko formos šios grupės laiko konstrukcijose paprastai turi esamojo nuolatinio laiko reikšmę, o jomis reiškiami veiksmai esti abstraktūs, apibendrinantys, tai čia gali būti laiko ir sąlygos reikšmių įvairavimo. Laiko-sąlygos reikšmė dažniau esti konstrukcijose su jungtukais *kad*, *kada*; pvz.:

Nes tatái žinoma, iog *kad*' yr ant kėlo kaľnas, ir pakáľnei, *ta d'* ne gal bűt wėikus ir tiesus kėľas... DP 30. Todrinag ir Pówiľas S. turi tatái vž ipaczią lűdiimą

¹ Apie veiksmų laiko santykius dabartinės lietuvių kalbos laiko konstrukcijose žr. str. „Apie dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos laiko konstrukcijas“, Lietuvos TSR MA Darbai, SA, t. 1 (12), 1962.

Dabartinės lietuvių kalbos laiko konstrukcijos (minėtajame straipsnyje) yra suskirstytos kitu pagrindu, pagal veiksmų laiko santykius (vienalaikiškumą, nevienalaikiškumą...), ir tik smulkesnė klasifikacija daroma pagal įvairius laiko santykių reiškimo būdus (veiksmožodžio formas, jungtukus...). Ta klasifikacija yra nuoseklesnė, tačiau ji negali akivaizdžiau parodyti laiko konstrukcijose vartojamų veiksmožodžio formų įvairovės ir dėsningumo.

Diėwobaimės, kad kas vaikūs sawūs gerái áugina DP 566. Schitai ischtiesos didis krysus bei wargai ira, kad a szmogus schiteipo netur kur sawa galwos pakishti, net koszna diena pro swetimas szmones dawszitis... BrP II 198. Wisi dáiktay ánt táwęs weyzdi Pone, idant uos pápeneytumbey ciese reykalingame... O káda ant iu atweri rankas sawa, est pilni wisa giara, o káda átgřeži weyda sawa, anis nulusta, o káda átimi dwašia sawa nuog iu, t a d a mirszta tuoiaus ir apsigřežia ing dulkies ir ziáme PK 35. Kayp grudas garstičios ľabiasiey sawo galiby rodžia, kad ii kas sutrina, teyp ir Bažničia parode sawo ne pergaletu siľu, kad tyranay iu persekioio, minde, trine, wargina, marina, piľna ira historiū ape tay PS I 300.

Kaip matome iš pavyzdžių, laiko-sąlygos reikšmė gali būti konstrukcijose su įvairiais (eigos ir įvykio veiklo) esamojo laiko veiksmažodžiais abiejuose sakiniuose. Laiko reikšmė daugiau vyrauja konstrukcijose su jungtuku kada, turinčiu tam tikrą laiko aplinkybinę reikšmę. Be to, kaip rodo paskutinis pavyzdys, esant vienodiems jungtukams, sakinių sintaksinė reikšmė gali priklausyti nuo tarinių formų: pirmoji sudėtinė konstrukcija, kurios tariniai išreikšti esamojo laiko veiksmažodžiais (rodžia – sutrina), turi laiko ir sąlygos reikšmę; antroji konstrukcija su būtojo kartinio laiko formomis (parode – persekioio...) turi laiko sintaksinę reikšmę su priežasties atspalviu.

Laiko ir sąlygos reikšmių panašumą, artimumą senųjų raštų kalboje rodo ir kai kurie prijungiamųjų jungtukų bei atliepiamųjų žodžių vartojimo atvejai, kai tarinių formos esti vienodos arba panašios.

Palyginkime laiko ir sąlygos jungtukus (kad, kada, jei) sudėtinėse konstrukcijose, esant vienodoms arba panašioms tarinių formoms ir vienodiems atliepiamiesiems žodžiams (kad – tad, jei – tad; kada – tada, jei – tada):

Nes *kad* áuksinikas padáro kokį ríką grážų, ir didžiu dáifumu nudirbtą, tad iį túrimė patógei vž mistrą gérą. Bet iėi páskui... ižg toiau áukso padaris ríką, toli grážėsnī ir misternėsnį neg pirmąjį tad dábar iszmintį sawą paródo, iog wėrtas yra pagirimo DP 396. Kad da wieschlibas koksai szmogus kalba, tada szmones iam ischtik, A ie i anassai pasibaszydams kalba, t a d d a iam io tik BrP I 328.

Kaip matome, vyraujanti sintaksinė reikšmė šiais atvejais priklauso nuo jungtuko: esant jungtukams *kad*, *kada*, vyrauja laiko aplinkybės reikšmė su sąlygos atspalviu, o esant sąlygos jungtukai *jei*, vyrauja sąlygos reikšmė su laiko aplinkybės atspalviu.

1. Kai šalutinio ir pagrindinio sakinių tariniai yra reiškiami esamojo laiko formomis, veiksmai gali būti vienalaikiai, sutampantys ir gali vykti nuosekliai, vienas po kito. Šalutiniai sakiniai dažniausiai jungiami įvairiais paprastaisiais jungtukais *kad*, *kada*...; *kol*... Esamojo laiko formos turi esamojo nuolatinio laiko reikšmę, todėl veiksmai esti abstraktūs, apibendrinantys.

a) Dviejų veiksmų laiko sutapimas, vienalaikiškumas esti laiko konstrukcijose su eigos veiklo veiksmažodžiais abiejuose sakiniuose. Tariniai gali būti reiškiami įvairiais veiksmažodžiais bei vardažodžiais su pagalbinio veiksmažodžio būti esamojo laiko formomis. Konstrukcijos neretai yra plataus masto palyginimų pobūdžio, kai religiniai teiginiai paremiami žmonių visuomeninio gyvenimo ar gamtos reiškinių pavyzdžiais. Palyginamasis konstrukcijų pobūdis gali turėti ir gramatinę išraišką, kai visa laiko konstrukcija įeina į dar sudėtingesnę palyginamąją konstrukciją (kaip..., taip...). Pvz.:

...dabar ant auszros kad saule artinas, kialas ánoii žwaižde, kurią auszros žwaižde wadina DP 502. Weyzdekite vnt figos, ir vnt wisu medžiu, kad iau sprogs-ta, žinote iog arti ira wasara PS I 1. Kam duodi mannę teip smutna eiti, kadda mana Neprietelius mannę kankina? DPs XLIII. Kadda Diewas ne myl ukį, Tada dirb noprosnay wissi, kadda miestą pats nē absáugt, Tadda sárgai noprosnay sérgt KLG 349. Kad łabay apsunkinta eldiia grimzda ing dugnu ir skista, tuo-metu reykia iszmesti iż ios wisokias sunkias prekius PS I 276. Kayp gražus dayk-tas ir káypo meylingás, Ziurek kur irá giwēnimas dermingas, Kad broley szirdes tikribey, Milisi bendray budam wienibey... KnN 109. Kada ira Piemenes sawa gauda ma, ana duostisi sugauti duostisi ant pæcziu io uszdėti, duostisi namo, pri kitump awiumpi paerneshti. Toksai ira budas awies paklidusios BrP II 224. ...kaip žiōgai laukiá giest be palaubós ik'kołei saule žiba, teip wel iissai ižtissá náktį W. Diėwui giest DP 620. Wissókias kūnas yra kaip szėkas: o wissá garbė io kaip láuko žiėdas... Nes kōłai szėkas ir žiėdas žatuoia, gražesnis yr žiėdas o neg szėkas DP 582. O teip rēikia iėszkot Wieszpatiėis, ik kōłai gal bŭt rástas: rēikia iam kelo vžtekėt ik kołai dábar wáikszczoia tarp mŭsų DP 327.

b) Kai šalutinio sakinio tariniai reiškiami eigos veikslo veiksmazodžiais, o pagrindiniame sakinyje – įvykio veikslas, tada neriboto (šalutinio sakinio) veiksmo trukmėje įvyksta ribotas (pagrindinio sakinio) veiksmas. Šalutinis sakinyš dažniau eina prieš pagrindinį ir yra jungiamas įvairiais paprastaisiais jungtukais (kad, kada..., kol...). Pvz.:

Ka d kas kłauso zodzia Karalistes, o nesupranta, tada ateyt piktasis, ir pa-gaun a tey kas buwo paseta szrydije jo ChB 29. Kad tuo miegu žmones miegti, daug kukułu vžseia neprietelus, tay ira priweda vnt daugio kitu ir tułu nusideimu PS I 285. Kadda Teisieghi schaukia, tada ischgirsta Wieschpats, ir ischgaelpť juos isch wissos ju bedos DPs XXXIV. ...kádđa tu leidi sudą isz dangaus, nusi-gąsta žėme ir nutilsta KIM 108. Nesa tawa Malone issitenka kolei Dangus ira, Ir tawa Tiesa, kaip toli daebesis eiti DPs CVIII.

c) Konstrukcijose su jungtukais kad, kada, kaip..., kai abiejų sakinių tariniai yra reiškiami įvykio veikslo (priešdėlėtais) veiksmazodžiais, tai veiksmai laiko atžvilgiu vyksta vienas po kito: po riboto (šalutinio sakinio) veiksmo įvyksta tuoį pat ir antrasis ribotas (pagrindinio sakinio) veiksmas. Be to, šios konstrukcijos yra apibendrinamojo pobūdžio: priešdėlėtos esamojo laiko formos reiškia dažnus baigtinius veiksmus. Veiksmų laiko nuoseklumas gali bŭti pabrėžiamas atitinkamais laiko aplinkybės žodžiais (tuoįau, veikiai...). Pvz.:

...sėklai garsticžios kurios kacžieb grudėlis est mažas bat ka d iau vžáuga paukszcžei dagąus ant ios vsseda DK 8. Kurklis turi apipenus vodegay: kad ikierta, žmogus weykiey mirszta nuog to PS I 381. ...kosznas szinna, kolei tjka laikose, nera newieno suiudinimo wandenu, a kaip kelessi weias koksai smarkus tuoiaus randassi suiudinimas mariu BrP I 198 – 199. Tu ponawoghi ant suiudinimo Mariu, Tu nutildai iu wilnis kada anis passikel. BrP I 200. ...kad piktadeia pasisako ku padaris, ne ižłeydžia io luoso sudžia, bet tuo grayčiaus koroia, aba vnt smer-ties apsudiia PS I 249. Jauni Liutai, kurie riekia pleschimmo ir sawą edrą ieschka nuog Diėwo. Bet kadda Saule usztekka wel atstoj, Ir atsigul, sawa Vrwuosna DPs CIV. Jr zwayzdes dangaus nukryto ziamen, kaypo figos medis numeta nesir-pusias figas, kad wejas didis nukrecia jas ChB 386.

d) Laiko konstrukcijose su ribos jungtukais (kol..), kai abiejų sakinių tariniais eina priešdėlėtos (įvykio veiksmo) esamojo laiko formos, dviejų ribotų veiksmų trukmės sutampa. Veiksmai dažniausiai esti apibendrinantys, esant konkretiems veiksams, esamojo laiko formos gali turėti esamojo istorinio laiko reikšmę. Šios konstrukcijos vartojamos nedažnai. Pvz.:

...bet teip tié kaip ir szié ing dulkes pawírto, mažu dúlkių ir žėmes ést vždagomi. Ik' kôłai tad patęka komediia giwátos dabár sanczosios, tółai sawą persóną kiekwiénas atprowinéia... DP 582. Malda pawarguliu pereit debesis, nei liauiessi, ikki'ischkankanti, nei pamet praschitissi, ikki aukschcziausesis ischklausa BrP II 99. O Bernelis Jesus neszinant Mariai passiliekt Baszniczoie, tarp Doktoru, anu klausidams ir ios klausdams. Jkki wel augiwe ia sugrischta, ir ghi parwed BrP I 163.

e) Kai šalutinio sakinio tarinys reiškiamas įvykio veiksmo veiksmoždziais, o pagrindiniame sakinyje yra eigos veiksmo veiksmoždziai, tai laiko konstrukcijose su jungtukais kad, kada... veiksmai vyksta vienas po kito: po riboto šalutinio sakinio veiksmo vyksta laiko atžvilgiu neribotas pagrindinio sakinio veiksmas. Veiksmų laiko nuoseklumas esti aiškesnis tada, kai šalutinis sakinyje eina prieš pagrindinį. Pvz.:

Kadda tu maną Schirdi palinksminni, Tadda tekku kelliu tawo Prisakimú DP's CXIX...kosznas szmogus isch pirm dost gera wina, akaip passiger, tada dost blogesni BrP I 173. Paskiausey, kada tyrannista Papiuszaus iau atmesta jra, tada iau nenor daugiaus Sacramentop ghie Pona eiti, ir papeik E 5. Teipo ir dabar kricschczonischki Tiewai ir Motinos tur dariti, kada iu waikai apserg... BrP II 481. Drebo tos peledos atayt šwiesi besp, todrin nakti seia, kad musiszkiey kunigay a žumiegti PS I 289. Ne graudžiaus Pauksztealay lizdelij waytoia, Kad nuog iu szaliná gimdiwes atstoiá KnN 87.

f) Laiko konstrukcijose su ribos jungtukais, kai pagrindinio sakinio tariniai reiškiami eigos veiksmo veiksmoždziais, o šalutiniame sakinyje – įvykio veiksmas, – neribotas pagrindinio sakinio veiksmas vyksta iki tol, kol įvyksta kartinis šalutinio sakinio veiksmas. Tuo būdu šalutinio sakinio veiksmas nutraukia pagrindinio sakinio veiksmą ir nurodo jo trukmės ribą, dėl to pagrindinio sakinio veiksmas faktiškai vyksta prieš šalutinio sakinio veiksmą, o sutampa tik abiejų veiksmų baigtys. Šalutinis sakinyje paprastai eina po pagrindinio. Pvz.:

Kaip Akys Tarnaites, ant Ranku Wieschpaczios, Schitteip waeisd musu Akys ant Wieschpaties musu Diewo, ikki ghis mumus Sussimilsta DP's CXXIII. Bedá tiemus, kurie anksti kiáliás ant sekioimá girtawimá, ir tiemus kurie antá to ik wakar kienčiá, net iuos izdeginá winas MP 70(2). Antri wel tokie ira, kurie gird, mjl, klausa ir prijim Diewo szodi tam tik ir pagalei tho giwen, ikki nessleranda iemus kacia prigada... BrP I 247.

2. Pagrindinio sakinio tariniais retkarčiais gali eiti būtojo kartinio laiko formos, reiškiančios konkrečius, ribotus veiksmus, o esamojo laiko formos šalutiniame sakinyje turi esamojo nuolatinio laiko reikšmę. Tuo būdu, esant šiam laikų deriniui, pagrindinio sakinio veiksmas vyksta šalutinio sakinio veiksmo trukmės ribose, kurios gali būti nusakomos laiko aplinkybės žodžiu arba visa žodžių grupe:

Nakti seio welinas kukalus kad žmones miegti... PS I 289. ...ne buo ténai ne wiéno kário žmogui, ir ne wiéno pagrizimo arba pažwilimo piktóp, kaip

nų, kad kūnas gėidže priesz Dwásią, o dwasią priesz kůna DP 393. Todrinag ir ant paczios prādźios pradėimo sáwo, kad kitos móteres kęnczia didźėsius nubódimus, Mariá su wisú nōru ir staigumu tekėio ant kánu, idant Elźbietai gęnti sawai tarnáutu DP 612.

3. Esamojo nuolatinio laiko reikšmę turi taip pat esamojo laiko formos šalutiniame sakinyje, kai pagrindinio sakinio tariniai esti reiškiami būsimojo laiko formomis, kurios laiko konstrukcijose su ribos jungtukais turi konkretaus veiksmo reikšmę. Tuo būdu, pagrindinio sakinio veiksmas vyksta (arba nevyksta) neriboto šalutinio sakinio veiksmo trukmėje. Pvz.:

Asz niekur neklejosu, Kol jis manę wadzoj... KIG 386. Ne, szmogau diewas ne ischklausis tawe kolei teip piktas essi, broliui sawam iskados padarei, o nenori nuog io atspraschiti BrP II 291. Sžitáig páskui to mážo mēto kōtei dábar su iumis giwėnú tamę mirsęnczemę kůnę, iau manęš daugesn ne rėgėssitę... DP 411.

4. Kai pagrindiniame sakinyje tariamosios nuosakos vientisinės formos, o šalutiniame – esamasis laikas, tai abiejų sakinių tariniai turi esamojo nuolatinio laiko reikšmę, o abu veiksmai vyksta vienu laiku. Šios laiko konstrukcijos dažniausiai įeina į dar sudėtingesnę prijungiamąją konstrukciją, kurioje pagrindinis sakinytis (laiko šalutinio sakinio atžvilgiu) esti I-jo laipsnio šalutinis sakinytis (paprastai su jungtuku idant), o laiko šalutinis sakinytis – II-jo laipsnio šalutinis sakinytis. Šalutiniai sakiniai gali būti jungiami įvairiais paprastaisiais jungtukais (kad, kada, kol...). Pvz.:

Kad' musiųp eit gentis koksai miełas o labai gėidźemas, noretumbime kad gálimas butų dáiktas ilgą kęlą io, trumpiáusiu padarit... DP 30. Tėipag butų mumus wel priesz anuos swiėtiszkus mūsų izkalbius atsakít kad' szitái mūsų szatónas vź ausiės kúszta DP 130. Potam dabokis, idant tos meyałas Poná sawo, užmerktomis ákimis pro szali ne prałaystumey, kadá táwęs per žodi Ewángelios sawo... ieszka Su 3-4. Nesa dumoju idant anis ant manęš nedzauktuse, kada mana koja paslysta, diddei anis priesch mannę girtuse DPs XXXVIII. Nesa Diewas neleida szmogu, nei iam todelei duonos pasziczij, idant ghis sawe, schalcziu alba badu numarintu, Bet idant ghis sawa kuna pennetu, kolei Diewas ghi nor giwu laikiti BrP II 326. Cia jeszkok liekárstws idánt giáray iszsis káytitumey kołáy turi Poná giárą, pakołey duris łoskos atwiros Su 171.

5. Dažniau, negu apžvelgtosios laiko konstrukcijos su skirtingų formų deriniais, yra vartojamos laiko konstrukcijos su liepiamąja nuosaka pagrindiniame sakinyje, šalutiniame sakinyje esant esamajam laikui. Veiksmai čia gali būti apibendrinantys ir konkretūs: esamojo laiko formos vartojamos daugiau esamojo nuolatinio laiko reikšme, o liepiamąja nuosaka reiškiami veiksmai dažniau esti konkretūs. Veiksmų laiko trukmės paprastai sutampa. Pvz.:

Ant antra, kada szmogus yau texta gerai mok, tada iuos taipaięg potam ischguldima mokik... E 3. Klausyk balsą mano Praszimo, kadda asch táwęs schaukiu, Kadda asch maną Rankas pakeliu... DPs XXVII. Ir pasakie ghie-mus priliginima páwizdekít ánt meadžia figos, ir ánt wisu meadźiu kada jau sprokstá... Su 1. Teipo sakau ir mes Diewo szodziop, kada tassai ira sakams artinkimes, ta milekem, ta pilnai klausikem, schirdina dekem... BrP II

226. Pakoļay tieg metu turime, darikime giera, pakoļay darbimete dirb-
kime nes sawo metu piausime... PS I 284. Kréiwink kakļá sunaus táwo iauní-
beij io, ir kalk szónus io, kóļay mázas yra DP 65. ... duok mums pákoļey čia
ánt žiames giwenam, stotisi Nuodalnikays szwentu dowánu táwu... MKr 21.
Te padárai saw priéteļu izg géro Wieschpatiés sawo, ik' koļei turi ká rákoie,
koļei iam tiunístes notims... DP 307.

Tuo būdu, esamojo laiko formas laiko konstrukcijū abiejuose sakiniuose papras-
tai turi esamojo nuolatino laiko reikšmę. Šalutinio ir pagrindinio sakinių veiksmū
laiko santykiai priklauso nuo veiksmažodžio veikslū ir prijungiamūjų jungtukū.

Laiko konstrukcijose su paprastaisiais jungtukais kad..., kol... dviejū veiks-
mū laiko sutapimas, vienalaikiškumas esti tada, kai abiejuose sakiniuose eigos
veikslo veiksmažodžiai arba kai šalutiniame sakinyje eigos veikslas, o pagrindi-
niame – įvykio veikslas.

Laiko konstrukcijose su ribos jungtukais (kol...) veiksmi sutampa, kai abie-
jų sakinių tariniai reiškiami įvykio veikslo (priešdélėtais) veiksmažodžiais, arba
sutampa tik jų baigtys, o faktiškai pagrindinio sakinio veiksmas vyksta prieš šalu-
tinio sakinio veiksmą, kai šalutinio sakinio tarinys reiškiamas įvykio veikslo veiks-
mažodžiu, o pagrindiniame sakinyje yra eigos veikslas.

Laiko konstrukcijose su jungtukais kad, kada, kaip... šalutinio sakinio
veiksmas įvyksta prieš pagrindinio sakinio veiksmą, kai abiejū sakinių tariniai iš-
reikšti įvykio veikslo veiksmažodžiais arba kai šalutiniame sakinyje įvykio veiks-
las, o pagrindiniame – eigos veikslas.

Laiko konstrukcijose su skirtingū veiksmažodžio formū deriniais dviejū veiks-
mū trukmės dažniausiai sutampa: esamojo laiko formomis išreikšto neaprežto
šalutinio sakinio veiksmo trukmės ribose vyksta ribotas (rečiau neribotas) pagrin-
dinio sakinio veiksmas, reiškiamas būtojo kartinio ar būsimojo laikū, liepiamosios
ar tariamosios nuosakos vientisinėmis formomis. Būtojo kartinio ir būsimojo lai-
kū formos šios grupės laiko konstrukcijū pagrindiniame sakinyje yra vartojamos
savo tiesioginėmis reikšmėmis.

II. Laiko konstrukcijos su būtuoju kartiniu laiku šalutiniame
sakinyje. Sudėtinėse prijungiamosiose laiko konstrukcijose su būtuoju kartiniu
laiku šalutiniame sakinyje gali būti įvairūs veiksmū laiko santykiai, daugiausia
priklausą nuo veiksmažodžio veikslū. Čia vartojamos vientisinės ir įvairios sudur-
tinės (daugiausia atliktinės) būtojo kartinio laiko formos. Pagrindiniame sakinyje
je taip pat esti vartojamos įvairios būtojo kartinio laiko formos ir tik retesniais
atvejais būtasis dažninis arba esamasis laikai. Be to, veiksmū laiko santykiai čia
gali priklausyti ir nuo sakinių eilės tvarkos.

1. Laiko konstrukcijose su įvairiomis būtojo kartinio laiko formomis abiejuose
sakiniuose gali būti įvairūs veiksmū laiko santykiai, kurie čia esti ryškesni, negu
apžvelgtosiose laiko konstrukcijose su esamojo laiko formomis šalutiniame sa-
kinyje.

a) Konstrukcijose su būtojo kartinio laiko eigos veikslo veiksmažodžiais abie-
juose sakiniuose dviejū veiksmū trukmės laikas sutampa. Veiksmi gali būti neri-

boti kartiniai arba dažniniai. Šalutinis sakinyvis gali būti jungiamas įvairiais paprasčiaisiais jungtukais (kad, kada, kaip, kol...). Pvz.:

Kaip Jesus eia nog kalno, seke ghi daug szmoniu BrP I 183. Jr kaip ghy Herodas noreja paduoti, tą paczą naktie miegoia Petras tarp dwieju szalnieriu, surischts dwiem reteszem... EE 163. Er ne degie širdis musu muspi, kad kalbeio vnt kielo, ir iżguldineio mums rasztus PS II 236. Elioszu kas peanea, Kad lietutis tris metus neia... KnN 199. A kaip wakaras buwa, biloia Wieschpatis Winiczos sawa scheforausp... BrP I 229. Nesa kolei schissai swietas laikesi, dabar newieniu knigu iusu lieszuwiu raschitu, netureiot... BrP II 76. pakołay žmogus Diewo kłause, ir anas žmogaus kłause PS I 109.

b) Kai šalutiniame sakinyje esti eigos veiklo veiksmazodis, o pagrindiniame – įvykio veiklo, tada, vykstant neribotam, šalutinio sakinio veiksmui, įvyksta ir ribotas, kartinis pagrindinio sakinio veiksmas. Tuo būdu ribotas pagrindinio sakinio veiksmas sutampa su tam tikra neriboto šalutinio sakinio veiksmo dalimi. Pvz.:

Jr kad iissái lipo žeminių, passitekêio iam tarnái io, ir passáke bitódami: iog sunús io giwëna DP 355. Kaip Jesus tatau su ieis kalbeia, schitai Jesauspi ateia wiens Wiriausiuiu Jskalos, ir pole po akimis io, bilodamas... BrP II 505. O kad miegoio žmones ateio neprietelus io, ir páseia kukalus widui kwiečiu, ir nueia szalin Su 37. O kaip ghis ant kiela buwa, ir arti pas Damaska apschwiete ghy vmai schwiesibe isch Dangaus... EE 150. Kas ipacziai įwiko ámžę Apatałú, kad praiéwai buo dárómi ir reikaligi... DP 450. Nessą pirmieus, ir kółai dábár giwas búwo ant krížeus, vžtëmo saulę pusedienói... DP 180.

c) Kai abiejų sakinių tariniai reiškiami būtojo kartinio laiko įvykio veiklo veiksmazodžiais, tai laiko konstrukcijose su jungtukais kaip, kad, kada veiksmai vyksta nuosekliai, vienas po kito: po riboto šalutinio sakinio veiksmo tuoj pat įvyksta ir ribotas pagrindinio sakinio veiksmas. Pvz.:

Bet po maszos walandos po pirmo ussiginimo, kaip ghis ischeia dwarop pragda gaidjs BrP I 372. Bet kaip anis tatau padare, tadda wissi netiktai priwalge, Bet ir dwilika atlikka pintiniu trupucziu BrP I 314. Jr kaip anis sussirinka, atsakie ghiemus Pilotas EE 210. O kada prisiártina Jeruzolimosp, ir áteia Betfagesp, kalnop aliwos, tada Jezus nusiunte du mokitiniu... Su 74. O kad iżdigo zoła ir waysiu padare, tada pásirode ir kukalay Su 37.

Plg. laiko konstrukcijas su analogiškais veiksmų laiko santykiais, kai šalutiniame sakinyje veikiamosios rūšies sudurtinės atliktinės būtojo kartinio laiko formos:

Tu manę małoniáušęs wieszpatie, ant pawéikslo, ir ant patogúmo tawo padáres iż nêko, kad' per nuodemę, pirmoio Téwo buwáu pražúwęs, nuog mirímó ámžino, ir Prágaro, smarkíjæe kanczia tawá atpirkt teikéis TB 185.

O kad iau tápús buwo diená, weikei aksti suéios wissi ródon wíresnieii žmoniú... DP 163. kaip swetei wissa wina buwa sugere, ir Jaunikis nebetureia sweczius sawa ko swaetjnti, tadda Ponas Kristus augiwes sawa paszadintas, isch prasto wandinio padare tikra gera brangu Wina, bei tha Jaunikiui padowanój BrP I 174. O kad iau buo priwálgę táre mókitinemus sawiémus DP 123. Jr kaip Rimlianis buwa ingi Pili insigawe, dawe patrubaczius truba szenkla... BrP II 344.

d) Laiko konstrukcijose su ribos jungtukais įvykio veiklo veiksmoždziais reiškiami abiejų sakinių veiksmi laiko atžvilgiu sutampa:

Priliginta ira karaliste dungaus rugszti, kuriu iemus žmona pasztepe (ažu-raugie) trise mierose miltu, kołay surugo wisa PS I 296. Prarakai sawa rasch-tuoussu tha apschwiete, ir ischplatinioia, ikkolei Sunus Diewa, ingi kuna buwa atsistas... MT 74. ... teip ir mótina io mergá cziscusia, vžłáike die-nás apczistiiimo sáwo, tatái yra ne iszėio izg namú, nei bėdrawo su žmónėmis, nei jeio ing bažnjczia, net sukáko anós kėturios deszimtes diėnų, kurios zóko-ne apraszitos búwo... DP 427–428.

e) Kai šalutinio sakinio tariniai reiškiami įvykio veiklo veiksmoždziais, o pagrindiniame – eigos veikslas, tai laiko konstrukcijose su jungtukais kaip, kad, kada gali būti veiksmų laiko nuoseklumas: po konkretaus, baigtinio šalutinio sakinio veiksmo vyksta neribotas pagrindinio sakinio veiksmas. Esant šiam veiksmų laiko santykiui, šalutinis sakiny paprastai eina prieš pagrindinį. Pvz.:

Anuo metu. Kad Jezus ineio eldiian, eio paskuy ii mokitiniey io PS I 262. Jr kaip Angelai nuog yu Danguna atstoia, kalbeia piemenis tarp sawes... EE 17. O káip netėko wiena, biloia motina Jezausp, ne turi wina MP 67(2). Kaip issipilde diena Sekminiu, buwa ghie wissi wiena duma po draugei BrP II 132. A kada tas didis paschlowintas ir Schwentas miestas Jerusalem ischpustitas tapa, skaitama buwa po kenteghimo Kristaus, ketwirts deschimts metas BrP II 347. A kaip Phariseuschai susirinke buwa, klause ios Jezus ir biloia... BrP II 443. Ir kaip buwa ischwalge Jawus, isch Egipto atgabentus, biloia iú Tiewas iumpi... BrB I Mkn XLIII.

Be to, konstrukcijose su šiais veiksmoždzio formų deriniais (atrodo, priklausomai nuo atskirų sakinių prasmės) gali būti ir tam tikras veiksmų laiko sutapimas, – ribotas šalutinio sakinio veiksmas kartais gali įvykti tuo metu, kai vyksta neribotas pagrindinio sakinio veiksmas. Šalutinis sakiny (mūsų pavyzdžiuose) eina po pagrindinio. Plg.:

Búwo prieg tam ir kití Apáształai, kad W. Christus wiėnam Pėtrui awis sawas paduodamas, vžgėre wissieimus wienėbė, wienóie káimenėie, ir wiename piemeniie DP 611. O Thamószius wiėnas izg dwílikos, kursái búwo wadinamas dwinas, ne búwo su ieis kad atėio Jėsus DP 201. Tawa akys manę reggejo, kadda dabar nebuwau pagatawitas... DPs CXXXIX.

f) Laiko konstrukcijose su ribos jungtukais šalutinio sakinio veiksmas, išreikštas įvykio veiklo veiksmoždzium, sustabdo, nutraukia neribotą, eigos veiklo veiksmoždzium reiškiamą pagrindinio sakinio veiksmą. Tariniai gali būti reiškiama ir sudurtinėmis atlikinėmis būtojo kartinio laiko formomis. Pvz.:

Wieszpatis... duoną ir anie dwi žuwi daliio sėdintiems net wissi priėde DP 125. ... welnas su ijeis prieg Diewa stowieija, ikkólei Diewas taip prakalbeija M 434-435. Muczelnikay wisi szwenti, Negałeio sawės átpirkti: Net ataiopats, Dąngaus žiames wieszpats KnN 256. anis per keturias deschimitis metu puszczoie... buwa giwene, ikki Diewas iuos ing szeme Canaan inwede... BrP II 136. Nes Patriarchai seno zókono dábar anuo metú ne búwo daęgie, ik kólei W. Christus per mirtį sawą, daęáus notwėręs búwo, bet búwo tamsėbese, ir priėpekluose anuose prągaro DP 538. Jau táwi sugrižo ánsáy mielás žadeghi-

más Pona táwo: kursáy buwo kałbetas tewámus táwo, iki kołay buwo nenupuolę, o nępáterioię tos prówos sáwo MP 118(1-2).

g) Laiko konstrukcijose su jungtukais pirm neg... pagrindinio sakinio veiks-
mas vyksta, prieš įvykstant šalutinio sakinio veiksmui, nepriklausomai nuo veiks-
mažodžio veikslių:

Pirm neyg Filippas zadyno tawe, kad buwey po figosmedziu regiejau ta-
we ChB 149. ...Bažnįczia... buo wissadós kriksczionįstoi, pirm' neg Lųteris
passiráiszke su Ewangeliá sawąię DP 457. ...Motinay, liko Apekuną, Szwen-
tą Joną neg Duszia iszeio isz kuną KnN 147. Ten pás vgni stowedams stroche
buwo Petras, pirm neg gáidis prágida, vžgines tris kartus... PK 160. Kaip
ghys mus ischrinka per tą pati pirm neng Swieta pamats padets buwa...
EE 146. Ir pirm nei ischkalbeiens buwa, Schitai, Ischeia Rebekka... BrB
I Mkn XXIII I.

i) Minėtinios retos laiko konstrukcijos su tokiomis sudurtinėmis būtojo karti-
nio laiko veikiančiosios rūšies formomis, kurios yra sudarytos iš esamojo laiko
veikiamojo dalyvio ir jungties buwo. Šiomis formomis reiškiami veiksmai (mūsų
pavyzdžiuose) yra eigos veiksmo, realiai vykstantys, kategoriški, todėl minimos for-
mos skiriasi nuo dabartinės lietuvių kalbos sudurtinių pradėtinių būtojo kartinio
laiko formų. Pvz.:

Kristus iau buwa be esans, kada Diewas Dangu bei szeme sutwere BrP
I 54. Kadai jr kur Diewas istate tą sawedima? Tuoiaus po sutwerimui pirmiu
žmoniu Roiuie, kad dabar stone nekaltibes ir cielistes, prigimtaie Teisibe buwa
tebturj... MT 222. Tuo czesu alba tuo metu kadda ghis ne iuokdams, bet isch
tiesas wis buwa kalbas ir daras, Tadda ghis pramine idant krikshczonis stalop
io eituo BrP I 64.

Kaip matome, vientisinėmis būtojo kartinio laiko formomis reiškiamas ribotas
veiksmas įsiterpia, sutampa su neribotu veiksmu, išreikštu sudurtinėmis būtojo
kartinio laiko formomis.

2. Kai šalutiniame sakinyje esti būtasis kartinis laikas, tai pagrindinio sakinio
tariniai kartais gali būti reiškiami būtojo dažninio laiko formomis, kurios čia ne
visada nuosekliai vartojamos: šalia būtojo dažninio laiko gali būti pavartotos ir
būtojo kartinio laiko formos būtojo dažninio laiko reikšme; tuo tarpu būtojo daž-
ninio laiko formos visada reiškia tik kartojinius, dažnus veiksmus praelyje. Bū-
tojo kartinio laiko veiksmažodžiai šalutiniame sakinyje paprastai esti eigos veiks-
lo ir reiškia ilgus, neribotus arba dažninius veiksmus. Pvz.:

Tenay teipag nedaug pirma to tásáygi Elioszius, kád slapes nuog smárkibes
kárálaus Achaba iż isakima Pona, o sedeio miszkie, ant páwersmio wárnáy wi-
sados anksti ir wakará neszdawo duonos ir mesos iamuy MP 123(2). Nes tátáy
Ponas párode dábár ant ános Monnos, nes kad ios daugiasne židay eme, negi
ghiemus buwo reykałás, tádá ghieumus kirmelesna páwirzdáwo MP 124(1). Tuog
budų szwęntieii muczėlnikai nuwílkdawo rubús sawús ir dédawo ant kėło, kad'
kúnus sawuosius dáwe kapót, dėgint, piaustit, réžit, kákint, del garbes Diewo...
DP 5. ... kas ape užkiėteiusius Zydús paraszíta. Kad' iuos Diewas užmuszineio,
tad io iieszkoio, sugrįzdawo, ir anksti atėidawo iop DP 80. Anįs turėio mót-
teris, bęť ne wissados bažnįczioia mēldes: bęť kad ant ių eilos atáio, idant

tarnautų bažnycioia, tad ir mótėris ir wáikus ir namús apláizdawo, ir negriždawo namuosn sawuosn', neť wissą sawą mėtą atateisę DP 465.

3. Pagrindinio sakinio tariniai gali būti reiškiama įvairiomis esamojo laiko formomis. Ir būtojo kartinio, ir esamojo laikų formos čia gali turėti kai kurias netiesiogines laikų reikšmes.

a) Kai šalutiniame sakinyje būtasis kartinis laikas, o pagrindinio sakinio tariniai reiškiama veikiančios rūšies sudurtinėmis atliktinėmis esamojo laiko formomis, tai abu veiksmai esti konkretūs ir vyksta praecityje. Pvz.:

Jr kaip anis tinay buwa, issipildziusias esti dienas pagindima ias EE 17. tu látro duszę tén essi priemės, kadda jis tawės meldesi tarydams... KIM 49. ... tu tikray ant musu essi susimilles ir pasigailėjęs, kaip kojump tawo puoleme ir ssu' szirdže... prászeme... KIM 132. Darikem teipo, kaip darents ira Schwentas Karalius Dovidas, kada iam buwa imtissi su Goliatu milszinu didizu, ir kada ghis ana turreia isch Diewo walios pergaleti ir Wilksnine uszmushti BrP I 263.

Kaip matome, pateiktuose pavyzdžiuose dviejų veiksmų trukmės sutampa: ilgo, neriboto šalutinio sakinio veiksmo trukmėje įvyksta baigtinis (arba neribotas) pagrindinio sakinio veiksmas.

b) Laiko konstrukcijose su būtojo kartinio (šalutiniame) ir esamojo laiko vientisinių formų (pagrindiniame) deriniais gali būti keli laikų vartosenos ir jų reikšmių atvejai.

Apibendrinamojo pobūdžio laiko konstrukcijose su jungtukais *kada, kaip...* būtojo kartinio laiko formos šalutiniame sakinyje gali būti pavartotos tam tikra esamojo nuolatinio arba esamojo sudurtinio atliktinio laiko reikšme; esamojo laiko formos pagrindiniame sakinyje šiais atvejais turi esamojo nuolatinio laiko reikšmę; šalutinio sakinio veiksmas vyksta prieš pagrindinio sakinio veiksmą. Pvz.:

Kadda iau welinas schiteipo ing szmogu koki insigawa, tadda, ghis niekadai pats isch geros walias neatstoj BrP I 281. Szmogus ischtiesos, kolei dusche ir kunas io kruwoie laikose, labai graszus ir kaschtaunas daikts ira... Bet kaip iau numire, tada schittie daiktai, kaip piaute nupiauiessi, Nera iau nieka isch szmogaus numirusio... BrP II 408. Dabár top, iog iau wisás prakieikimás kábo wisádos ant galwos tawo nuog Pona tawo, kadá stoeis neprietelumi io, o atstoiey nuog io...MP 245(2).

Laiko konstrukcijose su konkrečiais veiksmiais būtojo kartinio laiko formos vartojamos tiesiogine reikšme, o esamojo laiko formos turi esamojo istorinio laiko reikšmę. Plg.:

Josephas ir pana Maria newienudu eit Jerusalemą, bet kaip iau Bernelis Jesus uszauga, iog su isis galeia eiti, anis ir Suneli sawa drauge waed Baszniczon BrP I 165. Akaip aschtuonias dienas issipilde, idant apiaustitas butu bernelis, pramintas esti wardu Jesus EE 28.

c) Esamojo laiko formos pagrindiniame sakinyje gali būti ir konstrukcijose su jungtukais pirm neg. Mūsų pavyzdžiuose esamojo laiko formos turi esamojo nuolatinio laiko reikšmę, todėl esamojo laiko formomis reiškiama pagrindinio

sakinio veiksmas vyksta anksčiau už būtojo kartinio laiko formomis išreikštą veiksmą šalutiniame sakinyje. Pvz.:

sakau iumus, pirm negi Abráhomus buo asz esmi MP 127(1). Tu essi mumus Nusitikkejimu wissaday, pirm nei kalnai stojos, ir žéme bei Swietas sutwertu buwo, tu Diewas essi nuog ámžio ikki ámžiū KIM 107.

Plg. laiko konstrukciją, kurios pagrindinio sakinio tarinys išreikštas esamojo sudurtinio laiko (veikiamosios rūšies) formomis, pasakančiomis veiksmą, įvykusį praityje, anksčiau už šalutinio sakinio veiksmą:

Kaip ir musu Tiewu tiewai tokie ira buwen, pirm neig Diewas iemus sawa Schwenta szodi atsiunte BrP I 154.

Kaip matome, apžvelgtosios laiko konstrukcijos su būtoju kartiniu laiku šalutiniame sakinyje veiksmų laiko santykių atžvilgiu mažai kuo skiriasi nuo laiko konstrukcijų su esamuoju laiku šalutiniame sakinyje. Ir čia įvairūs dviejų veiksmų trukmės santykiai, esant abiejuose sakiniuose identiškomis būtojo kartinio laiko formoms, priklauso nuo veiksmožodžio veikslų derinių ir prijungiamųjų jungtukų; tik čia įvykio veikslų veiksmožodžių funkciją neretai atlieka ir būtojo kartinio laiko sudurtinės atlikinės formos. Be to, konstrukcijose su jungtuku pirm neg pagrindinio sakinio veiksmas visada vyksta anksčiau už šalutinio sakinio veiksmą nepriklausomai nuo jokių kitų priemonių, išskyrus jungtuką. Šios grupės laiko konstrukcijoms būdinga dar tai, kad pagrindiniame sakinyje paprastai vartojamos tik formos, turinčios būtojo laiko reikšmę, — būtojo kartinio laiko (vientisinės ir įvairios sudurtinės), būtojo dažninio ir esamojo laiko sudurtinės atlikinės formos. Tik retais atvejais, būtojo kartinio laiko su esamuoju laiku deriniuose, būtojo kartinio laiko formos gali turėti esamojo laiko (esamojo nuolatinio) reikšmę, o vientisinės esamojo laiko formos turi esamojo nuolatinio arba esamojo istorinio laikų reikšmes.

III. Laiko konstrukcijos su būtoju dažniniu laiku šalutiniame sakinyje. Būtojo dažninio laiko formos laiko konstrukcijose yra vartojamos gana retai (kaip ir senųjų raštų kalboje apskritai) ir tik deriniuose su būtaisiais laikais.

a) Abiejuose laiko konstrukcijų sakiniuose būtojo dažninio laiko formos sutinkamos išimtinai retai. Iliustracijai tegalime pateikti tik du pavyzdžius, kurių antrajame tariniai vienuose:

Nes ir anáme prudeliá, kuri wádiná Siloe, kad Aniołay ir galibe Pona iop nužęngdawo, tadá budawo ghiame negáli pasweikinti MP 229(2). Pirnieii anié o tikrieii krikscziójns kad' gawédawo ne wálgidawo, net sáutei léidžętis... DP 108.

b) Kiek dažniau pagrindiniame sakinyje yra vartojami būtojo kartinio laiko veiksmožodžiai, reiškiantys dažninius arba ilgus, neribotus veiksmus; pvz.:

Kaip ir tūliemus žmonemus dažnai padéio ąnsái ių didis tikéiimas W. Diewóp, kuri prieg reliquiomus arba swétastimus tųtų szwęntųių rôde, kad iuos su pagerbimú palitédawo DP 369. Jau teipag ir ákimis sáwo regieio stebuklingás gálibes dewyistes io, kad po iu akimis prikiédawá numirusius, lignonis

vardažodžiai su veiksmožodžio būti jungtimis būsimajame laike, tai abiejų veiksmų trukmės sutampa:

kada saedes Sunus szmogaus ant Sosta sawa Garbes, sedeste taipiaieg ir yūs ant dwilikas sostu, ir sudisite dwilika giminiū Jsrael EE 153. Paszławinti busite, kada jus kiayks, ir persekios jus Su 288. Jr kaip truba trubis, Kosznas kunas kelsis M 158. Tu busi bijoms, kolei Sàule ir Menuo laikysis, nuog Waiko ikki Waikū waikū DPs LXXII. Juok, kolay swiets bus, wissada, Mainu eis žiema, wassara... KIG 443.

b) Kai šalutinio sakinio tariniai reiškiami eigos veiklo veiksmožodžiais, o pagrindiniame yra įvykio veikslas, tada neriboto šalutinio sakinio veiksmo trukmėje įvyksta kartinis pagrindinio sakinio veiksmas. Pvz.:

Ne wissi mes czusta miegosime, taczau wissi atsimainjisme mirxniee akies, kad paskiauseie truba trubis MT 243. Tad, kadda warpai jo skambės garsingay, Suwes mus wissus Jis labay džauksmingay Jr mus ywes ing dangaus karalystę Sawą ponystę KIG 529. Jsz ten Jis pareisęs Sudit nusileisęs, Kelsis kad mirrieji Nuog Jo iszszauktieji... KIG 4. ...isz kurios winničios nei wienás isz musu ne iszeys nei wel kas kitás isztremis, kołay prieg Ponuy Jezuy Krystuy, ir ánt grunta pámoksla Práráku ir Apaształu stipray stowes Su 42.

c) Kai abiejų sakinų tariniai reiškiami įvykio veiklo veiksmožodžiais, tai laiko konstrukcijose su jungtukais kad, kada, kaip... šalutinio sakinio veiksmas įvyksta prieš pagrindinio sakinio veiksmą. Pvz.:

Sztay kad miestan ieysite, susitiks su jumis Zmogus neaszas zboną wán-deania Su 246. Nes káip ghis szukteres mánešp tádá ász niekád ne vžutruksiu ant padeimo io, o izkłausisiu ghi, o nugárbišiu ghi wisose sprowose io MP 187(1). Kádá tu sirdis musu átwersi, o lietum dwasios szwentos vžliesi, duos kožną čiesą didibę wáysiaus, ir páplátinimą giara auglaus PK 185. Ó kad pasi-bajgs ans tukstantis metu, Szetonas bus iszriszτας isz kalines sawo ChB 405.

d) Laiko konstrukcijose su ribos jungtukais, esant abiejuose sakiniuose būsimąjo laiko įvykio veiklo veiksmožodžiams, dvejų ribotų veiksmų trukmės sutampa. Pvz.:

Asch jam amszinai Seklą duosiu, Ir jo krasę, kolei Dangus pateks, ischłai-kysiu DPs LXXXIX. Nes iei tu artimám notłáisi, tad ir taw Diéwas notłéis, ir ge-réus tawé induos búdelamus ánt kanczių, nēt' wisa vžmôkéssi DP 362. Tą kuną žéme jau apdenks, Jkki jį Diews atpencz prikels... KIG 538. Ischtiesos bilau iumus, nepraeis ta giminė, net wis tatai stosisi BrP I 15.

e) Kai šalutinio sakinio tariniai reiškiami įvykio veiklo veiksmožodžiais, o pagrindiniame sakinyje yra eigos veikslas, tai konstrukcijose su jungtukais kad, kada... po riboto šalutinio sakinio veiksmo vyksta neribotas pagrindinio sakinio veiksmas.

Bet kada ateis ana dwasia Tiesos, ta wes ius ing wissoke tiesa BrP II 81. Zėkimę su Christumi tąje wāłanda szirdimi: o kad diená io žadėtoii atéis, éisime páskui iį ir kūnu DP 230. Tris kartus ius man per maettus schwente schwensit, butent, schwente neraugintos duonos... Jr schwente suwokimmo pabangoie meto, kada tawa darba busi nuwokens nuog lauko BrP I 164. Kada tú mana Szmones busi isch Egipto ischwedens, tada ius Diewui ant scho Kalno affierawosite BrB II Mkn III.

f) Laiko konstrukcijose su ribos jungtukais eigos veiklo veiksmožodžiais reiškiamas pagrindinio sakinio veiksmas vyksta iki tol, kol įvyksta baigtinis, įvykio veiksmožodžiais išreikštas šalutinio sakinio veiksmas. Pvz.:

Nes kiek kártu wálgisite tą duoną, ir isz kubkos tos giársit, smerti Pona minesite, ik koley gis atais PK 217. Sargiesiu budray tykra kiála tawo, Koł' mán pri-busi padeimu sawo... KnN 85. Uz tai wiernay Dėkawosim ir giedosim, Jk nuog žemes Mus dangun busi paė męs KIG 303.

g) Laiko konstrukcijose su jungtuku pirm neg, esant būsimojo laiko formoms abiejuose sakiniuose, pagrindinio sakinio veiksmas vyksta anksčiau už šalutinio sakinio veiksmą nepriklausomai nuo veiksmožodžio veikslų. Pvz.:

Pirm nei anis schauks, asch atsakisiu, aniemus dabar bekalbant, asch klausiu BrP I 313. ...nu iumus esmi sákięs pirm negi stosisi, ano metu iau isipildisis... MP 215(1). Pirm nei Erschkėczi jusu ischnōks, ant Erschkėczi, tawo Narsas juos swieszius nuskins DP L VIII.

2. Laiko konstrukcijose, kurių pagrindinio sakinio tariniai reiškiami esamojo laiko formomis, šalutiniame sakinyje esant būsimažam laikui, gali būti keli veiksmų laiko santykiai priklausomai nuo jungtukų ir veiksmožodžio formų, kurios čia gali turėti kai kurias netiesiogines, antrines laiko reikšmes.

a) Laiko konstrukcijose su jungtukais kad, kada, kaip kai kurių modalinių veiksmožodžių (turėti, galėti, norėti...) esamojo laiko formų ir bendraties junginiai, einą pagrindinio sakinio tariniais, turi tam tikrą išplėstą esamojo laiko (esamojo – būsimojo) reikšmę³, o būsimojo laiko (dažniausiai įvykio veiklo) veiksmožodžiai šalutiniame sakinyje reiškia konkrečius veiksmus. Tuo būdu po riboto, konkretaus šalutinio sakinio veiksmo vyksta neribotas pagrindinio sakinio veiksmas:

A kadą atais pilnibe tadą tur pasiliauti kas isch dalies buwa EE 49. ...mōkia mus, kaip vžlėikitis turime, kad ant mūsų koksi papiktinimas pripuľs DP 519. Tuo būdu gali but iszwaritas welinas tay ira, wisokias griekas iz dušios, kád žmogus atmins sáv vnt lábay baysaus sudo Diewo... PS II 56. Gierias gali nurámdit máno kančias wisas, kad rankas sawo kielsiu tawo weidop Pone... PK 67. Manę Jis nor kawoti, Kad bėda primispasu KIG 402. Už tawa tą malonę Kettu asz ámžinay Tawę pagárbint, Pone; Kaip krikščionū pulkai Dan-guj iszkákę bus Jr garbę Aukszcžausámui Priduos... KIG 180.

b) Kai pagrindinio sakinio tariniai reiškiami ne modalinių veiksmožodžių esamojo laiko formomis (be infinitivo) arba vardažodžiais su veiksmožodžio būti esamojo laiko formų jungtimis, tai būsimojo laiko formos šalutiniame sakinyje neturi konkretaus būsimojo laiko reikšmės, jeigu konstrukcijos yra apibendrinamojo pobūdžio. Tais atvejais būsimojo laiko formos reiškia veiksmą, laiko atžvilgiu neaprežtą, panašų į pagrindinio sakinio veiksmą, išreikštą esamojo laiko formomis, kurios čia turi esamojo nuolatinio laiko reikšmę. Tuo būdu šaluti io sakinio veiksmas (reiškiamas būsimojo laiko forma) vyksta anksčiau už pagrindi io sakinio veiksmą (reiškiamą esamojo laiko forma). Pvz.:

(1) Todrinag kad' atėis pagundá... kad' atėis ká izturét arba nukėst dél vžlėikimo žodžio Diėwo, tad wėikėi žodį apłaidže, arba io užginas DP 100 (2). Sziťa skiľą kad iėmus vžkimszime, tad wėikeus kitosp bėga... DP 537. Už-

³ Analogišką išplėsto esamojo (esamojo – būsimojo) laiko reikšmę modalinių veiksmožodžių esamojo laiko formų ir bendraties junginiai turi ir sąlygos konstrukcijose; žr. minėta str., p. 96–97.

mirszta swiets wissôs garbês Jrgi szlowês, Kaip jį tikt isz akkiu nudês KIG 496. O iųs teipaieg, mieleusieii krikszczionjs... pałáiminti esté, kad ius Zidai, Tûrkai, ir átskafuonjs kêiks ir persakios... DP 534. Kad dosną ranká atwersi sawo, Wisi est sotus iž meyles tawo... KnN 116.

Šis veiksmazodžio laikų derinys lietuvių kalbos laiko konstrukcijose laikytinas išimtimi. Šiuo atveju logišką veiksmų raida reikalautų, kad abiejuose sakiniuose būtų vienodos laikų formos, kaip tai turime kai kuriose lenkiškose analogijose⁴; arba esamojo laiko formos pagrindiniame sakinyje galėtų būti vartojamos būsimojo laiko reikšmė, jei veiksmai būtų konkretūs⁵.

c) Laiko konstrukcijose su ribos jungtukais esamojo laiko formos (dažniausiai modalinių veiksmazodžių) turi esamojo nuolatinio laiko reikšmė, o būsimojo laiko formos reiškia konkrečius veiksmus. Tais atvejais ilgas neribotas pagrindinio sakinio veiksmas vyksta, iki jį nutraukia įvykęs šalutinio sakinio veiksmas. Pvz.:

...kaip ir ansai sunús pústpelnis, kurié io nei pasilit, nei pasótint gal, kótei ne sugrįsz ing kęlą... DP 106. ...Diewui padedant ketinu tokeme darbe pakolei Ponas Diewas man giwata teiks, pasilikti MT Praefatio. Jog negáli newienas átáit Tewop máno, net kuri ász patrauksiu páskuy sáwe MP 230(1). ...tu nori musu žemei duoti dulkes bei pellenus už lytu nuog dangaus ant musu, ikki busime išgaiszinti KIM 145.

d) Konstrukcijose su jungtuku pirm neg pagrindinio sakinio veiksmas, reiškiamas esamuojų laiku, vyksta anksčiau už šalutinio sakinio veiksmą, išreikštą būsimojy laiku:

Pirma neg schauks, esch noriu atsakiti... BrP II 389. ...ó mes gatawi esme ghi nulobt, pirm nejg (jusump) ateys ChB 226.

3. Laiko konstrukcijose su būsimojo laiko (šalutiniame sakinyje) ir tariamosios nuosakos (pagrindiniame) deriniais priklausomai nuo veiksmazodžio veikslų ir jungtukų gali būti keli veiksmų laiko santykiai. Visa laiko konstrukcija šiais atvejais paprastai įeina į dar sudėtingesnę prijungiamąją konstrukciją, kur laiko konstrukcijos pagrindinis sakiny su tariamosios nuosakos forma eina I laipsnio šalutiniu sakiniu (dažniausiai tikslo aplinkybės) ir yra jungiamas jungtuku idant (rečiau jeib).

a) Laiko konstrukcijose su įvairiais paprastais jungtukais kad, kol..., kai šalutinio sakinio tariniai reiškiama būsimojo laiko eigos veikslu veiksmazodžiais, tada tariamosios nuosakos formomis (vientisinėmis) reiškiamas pagrindinio sakinio veiksmas laiko atžvilgiu sutampa su šalutinio sakinio veiksmu ir abu veiksmai vyksta ateityje. Pvz.:

Tu Aukščjáusoji Linsmintoji Duok gédôs, Smertiês nebijóti, Jdant musu ūmai nénusimintu, Kadda nêprietelus skųsis ant musų KIG 135–136. ...idante mumus tátáy nieko stebuklingá neregietus, kad gárbisim ir iszpažisim toy draugistoy Diewą... MP 226(1). ...idánt dúszia mūsų... tẽnái dabár ne butų tróntinta ir kákinta, kad ĩkxmįsis téisųs ir wissi dáiktai... DP 312. Darikite saw prietelius isch neteisoio Mammono idant kaip stokosit, anis ius prijmtu ing amszinus

⁴ Palyginkime iš Daukšos Postilės pateiktųjų pavyzdžių analogijas lenkų kalboje: (1) Przetóž gdy przydzie pokusá... gdy przydzie co wytrzymáć ábo wćierpieć dla záchowánia słowá Bożego: tedy wnet słowó opuszczáią, ábo się go záprzá WP 99. (2) Tę dziurę, gdy im zátka-my, tedy się wnet do drugiey wćiekáią... WP 548.

⁵ Plg. analogišką veiksmazodžio formų derinį dabartinės lietuvių kalbos laiko konstrukcijose minėtame str. „Apie dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos laiko konstrukcijas“, p. 257–258.

giwenimus BrP II 325. Duok, jeib koley gywi busime, musu žemeje pakájus butu ir pasiliktu... KIM 129. ...táwe pats Ponas Diewas top weda, idant su ta táwa merga pás táwe stowinčia A. giwentumbey, pákołay ius Ponas Diewas čia ant šwieta láykit teyksis... PK 234.

b) Laiko konstrukcijose su jungtukais kad kada, kaip, kai šalutiniame sakinyje yra būsimojo laiko įvykio veiksmo veiksmoždziai, tai jais reiškiamas konkretus, ribotas veiksmas vyksta anksčiau už hipotetišką, vientisinėmis tariamosios nuosakos formomis reiškiamą pagrindinio sakinio veiksmą. Pvz.:

Jr iųs patôgus žmónemus lúkurentiemus Wieszpatíes sáwo, kad iž swodbos sugrisz: idánt kad atêis, ir paklëmbês, tuoieu atadarítu iam DP 552. Zinau ką pádárisiu, idánt kadá busiu nudetas nuo Tijunistes prijmtu mane ing namus sawo Su 174. Darikit sau Prietelus isz Mammoná neteysibes, idant kada pailsite priimtu ius ing ámžinus giweanimus Su 175. Bet tatai iumus biloiau, idant, kaip tas cziesas ateis, atmintumbite, iog asch iumus sakiau BrP II 121. ...a paskiausei kada hadina smerties musu ateis, idant mumus linksma gala duotu, ir maloney isch schio warga sawęsp Danguna imtu E 23.

c) Laiko konstrukcijose su ribos jungtukais, kai šalutinio sakinio tariniai reiškiama įvykio veiksmo veiksmoždziais, šalutinio sakinio veiksmas nutraukia, apriboja iki tol vykstantį hipotetišką pagrindinio sakinio veiksmą. Tuo būdu pagrindinio sakinio veiksmas faktiškai vyksta prieš šalutinio sakinio veiksmą:

Duok jeib musu wéikalai Taw ytik tu wissaday, Jkki mės numirsime, Jr giedosim dangujė KIG 36. Jr kad nuejo nog kaŋa, prysakie jems, kad to nekam nesakitu ką regiejo, net Sunus zmogaus kiešis isz numirusiu ChB 77. Táre Jėsus iam. Jei nōriu idant iissái pátëktų, net' asz ateisių kas taw rūpi: tu mane sek DP 412.

4. Kai šalutinio sakinio tariniai reiškiama būsimoju laiku, tai pagrindiniame sakinyje labai dažnai vartojamos esti liepiamosios nuosakos formos. Laiko konstrukcijose su šiais veiksmoždzio formų deriniais gali būti visi pagrindiniai veiksmų laiko santykiai, priklausą nuo prijungiamųjų jungtukų ir veiksmoždzio veikslų.

a) Laiko konstrukcijose su paprastaisiais jungtukais kad, kada, kai šalutinio sakinio tariniai reiškiama būsimojo laiko eigos veiksmo veiksmoždziais, tada abiejų sakinų veiksmų laikas sutampa: jei liepiamosios nuosakos formos taip pat esti eigos veiksmo, tai abiejų veiksmų trukmės sutampa visiškai; jei pagrindiniame sakinyje įvykio veikslas, tai toks skatinamasis pagrindinio sakinio veiksmas sutampa su vienu šalutinio sakinio veiksmo trukmės momentų. Pvz.:

Kadá ius, tieg, pėrsakios, ir biłós wissa pikt' ant iųs, lįnksminkites ir džėukites, nes ałgá iųsų gąusi yrá dągie DP 561. Kad iau isz to šwieto eisim, o ant tawo sudo kielsim. Teykis teysibes palauti, o miełaszirdistę duoti... PK 147. Kada schauksiu ischklusik mane... M 509. Kada táwęsp szauksiu sielwartuose sawo, Pribuk tu mán Pone su págałba táwo KnN 86. Tę pažįst pirm akłumą sawą, tękłausis ape Wiészpatį Jėšų, tę pasirgį kad' proszáli eis DP 106.

b) Kai šalutinio sakinio tariniai reiškiama būsimojo laiko įvykio veiksmo veiksmoždziais, tai skatinamasis (arba draudžiamasis) pagrindinio sakinio veiksmas vyksta po šalutinio sakinio veiksmo. Pvz.:

...kaip ateis wel dirbana diena, kosznas ant ko kaip Diewo pawadintas ira, dirpkem ir pelnikem rankomis sawa... BrP I 97. Nepatraemk mannę Senys-tejė mana, Neprastók mannę kadda pasilpsiu DPs LXIX. A kada pirma

prisakima Dieva gerai ischmanis, tada potam imk antra, atep darik ir su kitais ir toliaus... E 3. ...o kad užeys diena anoi kielima isz numirusiu ábeina págistatik mus po desziney saway... MKr 63. O kad busi pagialbetás, átmink iam už tay dekawot... Su 52. Ant treczia, kad tu tą maszá Catechisma busi ischmokinés, tada imk didesni Catechisma, ir mokik anus platesnia ir didesnia ischgulidima ir ischmanima E 4. Jr kaip busime tawo malones downas suwáľę, duok, idant ne su anu bagotu laukiniku drąsey giwéntumbim... KIM 155.

c) Laiko konstrukcijose su ribos jungtukais abiejų veiksmų trukmés sutampa: skatinamasis pagrindinio sakinio veiksmas turi įvykti, kol vyksta šalutinio sakinio veiksmas. Pvz.:

...kolei ghissai mus giwus laikis iam sluszikem wiernai BrP I 86. ...su nôru sakiókime Wiészpatį sawą, ir bûkime pakdusnumis įsákimui io. Teip itgái nęť mus wel paszáukt téiksis iżg tų misernų márių to pasáulo, ir pralides mus pórtop karalístes sawós daguieios DP 380. Seskites cia, iki nuejës pasimelsiu tën ChB 56. ...apdenk mus tawo malones sparnais, pakoley tawa rustybe pereis KIM 148. Seskes pa deschines mana, ikkolei padesiu neprietelius tawa soleliu koiu tawa BrP II 443–444. Durisna io tuksiánkim, Ik ánas átwers mumus... KnN 193. Tódel dūszia wissada Mán bémiegant táw tébunda Jk atwessi auszrós stundą KIG 210–211.

d) Laiko konstrukcijose su jungtuku pirm neg skatinamasis pagrindinio sakinio veiksmas turi įvykti, kol dar neįvykęs šalutinio sakinio veiksmas:

Bet pirm'ne ė ká daugiasnio pasakisiu apé daguñ emimą tos męrgos szwęciziausios, imkiñ ties sawim Ewangelią S. szios dienós: o iszwiskimę pamokslus iżg ios priwaligus DP 491. Táre iop karalėlus. Wieszpatie, vžėik pirm', neġ numirs sunús mánas DP 355. Pasigėrinkis ó zmogau, pasigėrinkis ir prisiwerskis Diewop, ó tu Prusú žėme, pirm neng mana szirdis nuog tawes wissiška nusigresz ir asz tawę pusta žėme pádarysu... KIM 93.

Tuo būdu, laiko konstrukcijose su būsimojo laiko formomis abiejuose sakiniuose įvairūs veiksmų laiko santykiai, panašiai kaip anksčiau nagrinėtose laiko konstrukcijose, priklauso nuo veiksmožodžio veikslų ir prijungiamųjų jungtukų.

Esamasis laikas, vientisinė tariamosios nuosakos forma ir liepiamoji nuosaka šios grupės laiko konstrukcijų pagrindiniame sakinyje yra vartojamos žymiai dažniau, negu kitų grupių laiko konstrukcijose.

Būsimojo laiko, tariamosios nuosakos ir liepiamosios nuosakos reikšmė šiose laiko konstrukcijose paprastai esti konkreti, absoliuti, tik esamojo laiko formos čia turi neapibrėžtą, esamojo nuolatinio arba išplėstinio (esamojo – būsimojo) aiko reikšmę.

V. Laiko konstrukcijos su tariamąja nuosaka šalutiniame sakinyje. Senuosiuose lietuvių kalbos raštuose gali būti vartojamos sudėtinės prijungiamosios laiko konstrukcijos, kurių šalutinio sakinio tariniai reiškiami vientisinėmis tariamosios nuosakos formomis. Sintaksinės reikšmės atžvilgiu šios konstrukcijos gali būti dvejopos priklausomai nuo prijungiamųjų jungtukų. Sudėtinėse konstrukcijose su jungtukais kad, ka da, kai šalutinio sakinio tariniai reiškiami tariamąja nuosaka,

grynosios laiko aplinkybės reikšmės paprastai nebūna, o tik mišri – laiko ir sąlygos – reikšmė. Tuo tarpu konstrukcijos su laiko ribos jungtukais turi laiko aplinkybės reikšmę, be kitų atspalvių.

Šios palyginti negausios laiko konstrukcijos gali būti skirstomos smulkiau pagal pagrindinio sakinio tarinio reiškimo būdus į konstrukcijas su tariamosios nuosakos formomis ir konstrukcijas su kitomis (ne tariamosios nuosakos) formomis.

1. Kai abiejų sakinių tariniai reiškiami tariamosios nuosakos formomis (vientisinėmis), tai šalutiniai sakiniai gali būti jungiami jungtukais kad, kada arba ribos jungtukais kol, iki...

a) Jungtukas kad (kaip rodo anksčiau apžvelgtoji medžiaga) daugelyje senųjų raštų yra pagrindinis laiko aplinkybės šalutinių sakinių jungtukas, kai šalutiniame sakinyje esti tiesioginės nuosakos laikų formos (panašiai kaip jungtukas kai dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje). Tačiau sudėtinėse konstrukcijose su tariamosios nuosakos formomis jungtukas kad senuosiuose raštuose reiškia nerealius sąlygos-pasekmės santykius, kaip ir sąlygos jungtukas jeigu⁶. Pvz.:

Ar butu kursay teip piktas tewas, i a i gu sunus iampi praszitu duonos, ar paduotu iamuy akmeni. Aba kad praszitu zupes, ar paduotu iamuy zalti MP 209(1).

Tokiu būdu, šiais atvejais laiko aplinkybės reikšmė gali būti tik antrinė, šalia sąlygos-pasekmės santykių. Panašiai kaip ir jungtukas kad, nerealiems sąlygos-pasekmės santykiams reikšti yra vartojamas ir jo sinonimas jungtukas kada (daugiau senuosiuose raštuose, verstuose iš vokiečių kalbos).

Palyginkime jungtukų kad ir kada vartojimą vienodos leksinės prasmės sudėtinėse konstrukcijose, bet paimtose iš skirtingų šaltinių:

...iaygi netikit, kad asz iumus ziames dayktus sakau, káipo tikietumbit, kad asz iumus dangueius dayktus sákiczió MP 226(2).

Jei netikit, kad esch iumus szemischkus daiktus sakau kaipo tiketumbit, kada esch iumus dangischkus daiktus sakicziau? BrP II 174.

Konstrukcijose su jungtukais kada laiko aplinkybės reikšmė gali būti pabrėžiama atliepiamuoju žodžiu tada, nors ir tais atvejais vyrauja sąlygos reikšmė. Pvz.:

...kada Karalista mana isch schą Swieta butu, tada tarnai mana kariautu vsz mane, iog esch nebuczio ischduotas Szidams EE 208. Bet kada Zokans butu duotas, kursai galite atgiditi, tada teisibe teisei isch Zokana ateitu EE 114. Kada mana Szmones manęs noretu klausiti, Ir Israel ant mano kaelliū waicschczioti. Tada asch ju Neprietelius tojau paszaemincziau, Ir maną Ranką ant Prieschininkū jų greschcziau DPš LXXXI. Schitai, Kadda mes Egypciaku neapikantas pa iū akim affierawotumbim, tadda anis mus kū nenūmetitu akmenais BrB II Mkn VIII.

Tuo tarpu kai pagrindinis sakiny s eina prieš šalutinį, ypač kai jame esti laiko aplinkybinis žodis tada, konstrukcijose su jungtuku kada laiko aplinkybės reikšmė esti žymiai aiškesnė; pvz.:

Tadda anis mus prarytū gywus, kada narsas jų ant musu jkirschtu DPš CXXIV. Tattai butu mano Schirdjes dziauksmas, ir linksmibe, kada tawe linksmis Nasrais garbincziau DPš LXIII. Ach Pone Diewe, labbai tatai ger butu, ir pacziam Diewui didei intiktu, kada nebutu grieschniku ant swieto BrP I 211. Ar cziá ne dide

⁶ Apie jungtuko kad vartojimą sąlygos konstrukcijose žr. str. „M. Daukšos Postilės sąlygos konstrukcijos (su jungtukais)“, Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko v. universiteto mokslo darbai, t. XXVI, Kalbotyra, t. I, V., 1958, p. 124-125, 134-137.

patiechá butu, o nedide paczciwástis kožnámuy, kad á koksáy kárálus, abá koksáy gálunás wiresnis wažiudamás kitur ánt kokiū zocnu sprowu sáwo, emės rānkos koki prastą žmogu pásodintu ghi wietoy sáwo MP 255(2).

b) Gryną laiko aplinkybės reikšmę turi, kaip minėta, konstrukcijos su laiko ribos jungtukais. Šios konstrukcijos įeina į dar sudėtingesnes prijungiamąsias konstrukcijas ir gali reikšti įvairius hipotetiškų, tariamų veiksmų trukmės santykius neaprežtoje ateityje. Pvz.:

Ir ghys esti nekurius Apaschtalais ystates... idant schwentieghi patiekti butu ant darba Vrieda, per kuri kuns Christaus subudawotas butu, Jk mes wissi ateitumbim ing wienibe tikieghima ir paszinima Sunaus Diewa, ir tobula viru butumbim... EE 180. ... negiduok wisogális Pone, idant mus ánt tos newaysingos dirwos to mizerna šwieta, turetū vžuspet wákárás anos tamsios ir smarkios smerties musu, iki kołay mus sáwi wertus nepádáritumbey, o nepritrauktumbey tosp mielosp winnicžiosp sáwo MP 96(2).

Nes teip iszmáne, iog dáiktas ne patógus búwo, idánt Jerusalem turétū būt išgaiszintas, nēt' draugé ateitū ir pabaigá pasáulo DP 372. Pastatimai Ceremoniu ir Sudu... idant iki tikram czėsui twertussi, pakolei laikitussi politia Mosaiischkoghi... MT 48–49.

Kaip matome, mūsų pavyzdžiuose pagrindinio sakinio veiksmas vyksta, kol dar neįvykęs šalutinio sakinio veiksmas, arba abiejų veiksmų trukmės sutampa.

2. Kai šalutinio sakinio tariniai reiškiami tariamosios nuosakos formomis, laiko konstrukcijų su ribos jungtukais pagrindiniame sakinyje gali būti liepiamoji nuosaka arba tiesioginės nuosakos esamasis ar būtasis kartinis laikai. Šiose konstrukcijose tariamosios nuosakos formos (vientisinės) šalutiniame sakinyje turi tam tikrą būsimojo laiko reikšmę.

a) Liepiamosios nuosakos ir tiesioginės nuosakos esamojo laiko formos pagrindiniame sakinyje eina junginyje su veiksmožodžio bendratimi, kuria ir pasakomas faktiškasis pagrindinio sakinio veiksmas. Konstrukcijos su šiais veiksmožodžio formų dariniais vartojamos retai. Pavyzdžiui:

(1) Ant gálo žmógų, nužémintai méldžiantį, nesumiltináis saituosna indęst, ir tēnái io nōri pūdit, teip ilgái, nēt' iam vžmokētū ik mažeusiam pėnigėlui DP 361. (2) Nes iei rėgis sūkús ir nepákelamas dáiktas žmógui, turét galáli pirszto ánt žarios degáčzios teip ilgái, ik' pótėriū subitōtumbei, o kasg bus amžinái gulēt ir su kūnu, ir su duszia láizdát anoie nemirsztanczioie, o teip giwoié úgnie... DP 354 ⁷. ...jeygi ne gál aplėnkt manę tas kielikas net asz tą gėrčia, tesistoya wale tawo NT 51. Kurioi duok Pone Diewe mumus wisádos wáicszcziot ir giwent, net mes atáytum bim anosp amžinosp bážničžiosp... MP 201(2).

⁷ Šiose laiko konstrukcijose su ribos jungtukais tariamosios nuosakos formos dabartinės lietuvių kalbos požiūriu turi tam tikrą būsimojo laiko reikšmę (čia geriau tiktų tiesioginės nuosakos būsimasis laikas). Tuo būdu, tariamosios nuosakos formų pavartojimą šiuo atveju tenka aiškinti originalų kalbos įtaka; palyginkime Daukšos Postilės analogijas lenkų kalboje, kur šalutinio sakinio tariniai reiškiami tariamąja nuosaka: (1) *Nákoniec człowieká pokornie proszácego, nielutościwie do wieże odsyła, y tám go chce gnoič, ták długo, ážby mu zápłácił do namnieyszégo pieniažká* WP 356. (2) *Bo iesli się zda rzecz nieznośna człowiekowi, trzymać koniuszczek pálcá ná węglu rospalonym ták długo, coby Pačierz zmowil: á což będzie wiecznie leżeć y z ciátém y z duszą, pałaiąc w onym nieśmiertelnym á ták żywý ogniu...* WP 349.

Kaip matome, šalutiniai sakiniai su ribos jungtukais nusako pagrindinio sakinio veiksmo, išreikšto bendratimi, trukmės ribą.

b) Būtojo kartinio laiko formos pagrindiniame sakinyje vartojamos kiek dažniau. Jomis reiškiama gali būti modaliniai veiksmoždziai turėti, galėti, norėti... junginyje su bendratimi.

Passakęs buo per tają Angelą, iog Zachariás tápeš ne žadžią del ne intikiėjimo sáwo, ne turėjo prabilt, neč' iam sunús žadėtas vžgimtų... DP 462. ...iissái taczėu tikėt ne norėjo, teip ilgái, net' patis ižwistų, ir patis apczjūpotų žaizdás kŭnę io DP 402. ...ghie to iszmánit negáteio, iki kołay iszmintes ir dumos iu nebutu atwertos... MP 198(2), ...kitaip wieszlibiaus buti negaleiau, neta man Diewas tą dowana duotu... MT 232. Toys tada prywelijo Mokitinius sawo eijt eldyon ir persijirt pirm and kitos szalies ties Bethsaida, net paleystu mine ChB 73.

Kartais bendraties pagrindiniame sakinyje gali ir nebūti:

O iissái ne norėjo, bet nuėjo ir immėte ii saitūsna, kólei vžmocketų skólą DP 359. Jr ápsirustinęs Ponás jo, pádawe ghi kotamis, pákołay ataduotu wisą skolą Su 230. Anto ataja diel ghrieka, pakolei siekla ataitu, kurei szadieghimas stoięsi esti EE 114. Tadda ghis daeki wel úszdeia ant sawa weido, ikki wel ieians iopi su io kalbetú BrB II Mkn XXXIII.

Tuo būdu, laiko konstrukcijose su tariamosios nuosakos formomis šalutiniame sakinyje, kuris jungiamas jungtuku kad arba kada, paprastai vyrauja sąlygos reikšmė; esant ribos jungtukams, konstrukcijos turi laiko aplinkybės reikšmę. Pagrindiniame sakinyje, be tariamosios nuosakos, gali būti liepiamoji nuosaka arba tiesioginės nuosakos esamasis ir būtasis kartinis laikai.

Vilniaus Valstybinis pedagoginis institutas
Rusų kalbos katedra

Iteikta
1965 m. rugsėjo mėn.

Sutrumpinimai

- BrB — Biblia tatau esti Wissas Schwentas Raschtas Lietúwischkai pergúlditas per Janą Bretkŭną <...> Karaliaucziúie, 1590 m. rankraščio fotokopija (kn. I—II).
- BrP — Postilla <...> Per Jana Bretkuna <...> Karaliauczi ie <...> 1591 (d. I—II).
- DK — Kathichimas arba mokslas kiekwienam kriszczionii priwałvs <...> per Kuniga Mikaloju Dausza <...> Wilniuie <...> 1595.
- DP — Postilla Catholica <...> Per Kúniga Mikaloiv Davksza <...> Wilniui, 1599.
- DPs — Psalteras Dowido wokischkai bei lietuwischkai Karaliauczoje Prussu, Maetosse Christaus 1625.
- E — Enchiridion Catechizmas maszas <...> per Baltrameju Willentha <...> Ischspauostas Karalauczai <...> Metu <...> MDLXXIX.
- EE — Euangelias bei Epistolas <...> per Baltrameju Willenta <...> Karalauczui <...> Metu MDLXXIX.
- ChB — Biblia litewska Chylińskiego Nowy testament, tom II — Poznań, 1958.
- KIG — D. Klein. Naujos Giesmju Knigos, Karaliauczuje, 1705.
- KIM — D. Klein. Naujos Labbay priwalingos ir Duszoms naudingos Maldu knyges <...>, Karalauczui, 1704.
- KnN — Kniga Nobažnistes Kriksčioniskos <...> Kiedaynise, 1653.
- M — M. Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 m. Spaudai parūpino J. Gerulis, Kaunas, 1922.
- MKr — Maldos Kriksčioniszkos <...> Kiedaynise, 1653.

- MP – Postilla Lietuwiszka Tatay est Ižguldimas prastas <...> per Jokubą Morkkuną <...> 1600.
- MT – Margarita Theologica <...> per Simona Waischnora <...> Karaliaucziue, 1600.
- NT – Naujas Testamentas lietuwiszkas su didziu dabojimu perguldytas... Karaliaucziuje <...> Metu 1701.
- PK – M. Petkevičiaus katekizmas, 1939 m. fotografuotinis leidinys.
- PS – K. Šyrwids, Punktay sakimu (Punkty kazań), Teil I – 1629, II – 1644 <...> Göttingen, 1929.
- Su – Summa Aba Trumpas iszuguldimas Ewangeliv Kiedaynise, 1653.
- TB – Trumpas Budas Pasisakimo <...> (Irišta drauge su DK).
- WP – Postylla Katholicka Mnieysza <...> Przez D. Iakoba Wvyka... w Krakowie <...> 1596.

СЛОЖНОПОДЧИНЕННЫЕ ВРЕМЕННЫЕ КОНСТРУКЦИИ В ДРЕВНЕЛИТОВСКИХ ПАМЯТНИКАХ

Л. ДРОТВИНАС

Резюме

В сложноподчиненных временных конструкциях между действиями придаточного и главного предложений наблюдаются различные виды временных отношений, которые зависят в основном от сказуемых форм (видов, времен, наклонений) и подчинительных союзов.

При наличии идентичных временных форм в придаточном и главном предложениях зависимость временных отношений действий от видовых форм и подчинительных союзов выражается в следующем:

1. В конструкциях с простыми союзами *kad, kada; kol... –* когда, как; пока, когда сказуемые обоих предложений выражены формами несовершенного вида (идентичных временных форм настоящего, прошедшего, будущего) или же когда в придаточном предложении глагол несовершенного вида, а в главном – совершенного вида, – в таких случаях действия придаточного и главного предложений происходят одновременно.

2. В конструкциях с союзами *kol, net... –* пока, когда сказуемые обоих предложений выражены глаголами совершенного вида, ограниченные действия обоих предложений тоже происходят одновременно.

3. В конструкциях с союзами *kad, kada, kaip, kaip tiktai, tuojau kaip –* когда, как, как только, когда сказуемые обоих предложений выражены идентичными формами совершенного вида или же когда в придаточном предложении глагол совершенного вида, а в главном – несовершенного вида, – действие придаточного предложения происходит раньше, чем действие главного.

4. В конструкциях с союзами *kol, net –* пока, когда в придаточном предложении глагол совершенного вида, а в главном – несовершенного вида, то действие главного предложения происходит фактически раньше действия придаточного, оно совершается до тех пор, пока его не прерывает, не ограничивает однократное действие придаточного предложения.

5. В конструкциях с союзами *pirn neg*, *net pirn*, *neg...* — прежде чем действие главного предложения происходит всегда раньше действия придаточного независимо от сказуемых форм.

6. В сложноподчиненных временных конструкциях, сказуемые придаточного и главного предложений которых выражены не идентичными, а различными формами времен и наклонений, наблюдаются в основном те же временные соотношения действий с той разницей, что вместо видовых различий на первый план выступают времена и наклонения. Кроме того, ввиду взаимодействия различных глагольных форм, некоторые временные формы во временных конструкциях употребляются в других временных значениях.

Употребление глагольных форм (времен и наклонений) в сложноподчиненных временных конструкциях древнелитовских памятников можно отобразить кратко в следующей схеме:

	Когда в придаточном предложении,	то в главном
I	настоящее время	1) настоящее время, 2) прошедшее однократное, 3) будущее, 4) предположительное наклонение (простые формы), 5) повелительное наклонение
II	прошедшее однократное (простые и сложные формы) прошедшее однократное (со значением настоящего постоянного или перфекта)	1) прошедшее однократное (простые и сложные формы), 2) прошедшее многократное, 3) настоящее (сложные совершенные формы), 4) настоящее постоянное или историческое
III	прошедшее многократное	1) прошедшее многократное, 2) прошедшее однократное
IV	будущее	1) будущее, 2) настоящее (постоянное или расширенное, настоящее-будущее), 3) предположительное наклонение, 4) повелительное наклонение
V	предположительное наклонение (простые формы),	1) предположительное наклонение (простые формы) 2) прошедшее однократное время, 3) настоящее время или повелительное наклонение